

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ В ОКУПОВАНОМУ НАЦИСТАМИ М. БЕРДИЧЕВІ

Анотація: В період нацистської окупації в Бердичеві знищені тисячі червоноармійців – військовополонених. В статті наводяться маловідомі факти, які характеризують нацистський режим.

Ключові слова: окупація, військовополонені, концтабір, свідок

Расово-ідеологічний характер війни нацистської Німеччини проти Радянського Союзу зумовили величезну кількість смертей, не пов'язаних з безпосереднім веденням бойових дій. Полонені червоноармійці стали першими жертвами такої політики. Видані ОКВ (Верховне командування вермахту) т. зв. «наказ про комісарів» від 6 червня 1941 р., «Розпорядження стосовно справи військового полону у випадку операції «Барбаросса» 16 червня 1941 р. та «Бойовий наказ №8» від 17 липня 1941 р. скасовували основні приписи Женевської конвенції 1929 р. про захист військовополонених, приписували розстрілювати за законами воєнного часу політпрацівників Червоної армії, євреїв та інших «небажаних» за расовими чи політичними ознаками осіб [2, с.121].

Особливістю таборів для військовополонених у 1941 р. була їх переповненість. Якщо у серпні в десяти стаціонарних таборах для військовополонених райхскомісаріату «Україна» утримувалося приблизно 225 тис. бранців, у вересні 300 тис., то в жовтні їх вже було 445 тис.

Німецькі табори на території України за умовами утримання наближалися до категорії таборів знищення. Більше того, вони мали більш жорсткі умови утримання військовополонених, ніж подібні установи в країнах Центральної та Західної Європи. Висока смертність, голод, відсутність медичної допомоги, знущання й тортури над в'язнями і масове їх знищення стали характерними ознаками таборів для військовополонених в Україні в 1941 році [2, с.121-122].

Система таборів військовополонених в райхскомісаріаті «Україна» підпорядковувалася Командуючому Вермахту в Україні, яким з 27 травня 1941 р. був призначений генерал-лейтенант К. Кітцінгер. У його підпорядкуванні був начальник у справах військовополонених в Україні з резиденцією у Ровно та Бердичеві з липня 1941 до 22 листопада 1942 р. був генерал-майор (з січня 1942 р генерал-лейтенант) Йозеф Файхтмаєр (Josef Feichtmeier), а з 23 листопада 1941 р. до 15 грудня 1943 р. — генерал-майор (1 січня 1943 р. – генерал-лейтенант) Курт Вольф (Kurt Wolff) [2, с.117].

Найбільш повним на сьогодні переліком місця утримання радянських полонених в Україні є «Довідник про табори, тюрми та гетто на окупованій території України (1941 – 1944)» Дубик М.— К. Наукова книга. 2000 р. Довідник дає уявлення про масштаби та географію установ військового полону Вермахту. У «Довіднику» вказано 242 населених пункти, де були організовані різні категорії таборів [2, с.116]. Нацисти знищили на Житомирщині 78 595 радянських військовополонених [1, с.18].

Концтабір радянських військовополонених у м. Бердичеві розміщувався в трьох казармах, що збереглися дотепер. Його територія знаходилася з північної сторони — нині житлові будинки по вул. Старікова Євгена, з півдня — вулиця Братів Міхєєвих, зі сходу — Будинок офіцерів по вул. Одеській, із заходу — р. Гнилоп'ять. Будинки двохповерхові, збудовані 1912р., належали до II світової війни військовій частині.

У м. Бердичеві табір військовополонених діяв з липня 1941 р. до 1943 р. Перебувало в ньому 45-48 тис. чоловік. У вересні 1941 р. у Бердичеві розміщувався дулаг-205, а в січні 1942 р. – відділення шталагу № 358 із Житомира. У червні 1943 р. сюди було переведено 10,1 тис. бранців Дарницького шталагу № 339 з Києва. Бердичівський табір був огорожений кількома рядами колючого дроту, через який був пропущений електричний струм високої напруги. Більшість полонених утримували під відкритим небом літом і зимою на холодній землі. Німці забрали у них одяг і взуття, видали старий одяг, в т. ч. і жіночий. Серед таборів для військовополонених табір у Бердичеві мав один із найжорстокіших режимів утримання в'язнів. У таборі не було води і каналізації, ліжка і долівка слугували для 3-4-х осіб, які прикривалися одним рядном, що не мінялося місяцями. Добова норма харчування становила 100 г проса і півлітра води. Кожен військовополонений примусово працював з 4 год. ранку до 20 год. вечора у с. Никонівка і Старий Солотвин. Того, хто не міг працювати, розстрілювали на місці. Хворих живцем закопували в землю. Щоденно від важкої роботи, голоду, холоду, хвороб (дизентерія, цинга, тиф) помирало декілька сотень полонених. Мертвих звалювали в кожну яму по 700 осіб. Всього за час існування табору у Бердичеві було розстріляно та закатовано до 9 тис. військовополонених [3]. За свідченням санінспектора Лозенко, в одному лише бараку загинуло 800 чоловік [1, с.39].

Командирів і політпрацівників Червоної Армії, що попали в полон, німці згодом розстріляли, з них 150 чоловік командирів — в глиняному кар'єрі цегельного заводу, а 550 чоловік — на території бувшого тиру 14-го кавалерійського полку [1, с. 40].

Кожний військовополонений примусово мав працювати з 4 години ранку до 20 години вечора. Той, хто не міг каторжно працювати, карателі розстрілювали на місці, хворих живцем закопували в землю. Тяжка, непосильна щоденна праця, голодування

підкошувало здоров'я в'язнів. Щодня сотні в'язнів не поверталися до табору після роботи, падали, їх тут же пристрілювали.

Траплялись випадки втечі військовополонених. Так, коли нацисти вивели на роботу колону в'язнів із 100 чоловік, вони на перехресті вулиць Червоноармійська — Кіма — Махнівська кинулися у різні боки. Охорона почала стріляти і 40 чол. були вбиті, але 60-м вдалося втекти. Їх сховали місцеві жителі. Згодом більшість військовополонених, що врятувалися, приєдналися до партизан. Відомо про вбивство 70-ти військовополонених-калік. Їх фашисти розділили на три групи. Першу (безногих) закопали живими. Друга була розстріляна. 25 в'язнів, що входили до третьої групи, напали на варту. З них три військовополонених загинули, а 22 кинулись втікати. Гітлерівцям вдалося затримати лише 9 чоловік. Решту сховали жителі навколишніх сіл.

Весною 1944р. працювала Бердичівська міська комісія по розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників і їх співучасників у м. Бердичеві. До складу комісії входили депутати міської Ради, робітники, вчителі, лікарі, судово-медичні експерти, настоятель церкви. Комісія вивчала показання свідків та письмові заяви очевидців, проводилися розкопки могил.

За зізнанням німецького військовополоненого Бруно Марчі, 28 серпня 1941р. був проведений масовий розстріл радянських військовополонених і жителів м. Бердичева на території двору Державного історико-культурного заповідника м. Бердичева.

Комісія по встановленню та розслідуванню злочинів німецько-фашистських загарбників при розкопках виявила могилу, в якій знаходилось 960 людських останків, переважно чоловічої статі, одягнених в цивільний одяг і частина — у військове обмундирування.

Полонений німецький унтер-офіцер Бруно Марчі свідчив: « Літом в липні - серпні 1941р. ми стояли зі своїм загonom в 9 літаків біля м. Бердичева. Одного разу по нашій частині рознеслась чутка, що на території музею збираються розстрілювати цивільне населення. Я з своїм фельдфебелем Шнейдером пішов подивитися на цю картину. У дворі музею групами стояли люди, приречені на смерть. За головною стіною була вирита величезна яма. Людей підводили, ставили над ямою навколiшки і вбивали пострілом в потилицю.» [1, с.37].

Командирів і політпрацівників Червоної Армії, що попали в полон, німці згодом розстріляли, з них 150 чоловік командирів — в глиняному кар'єрі цегельного заводу, а 550 чоловік — на території бувшого тиру 14-го кавалерійського полку.

Комісія провела розкопки 2-х могил на Червоній горі. Встановлено, що в цих могилах знаходяться 2160 людських трупів, виключно чоловічої статі, одягнених у

військовий одяг командного складу. Судово – медична експертиза встановила, що на трупах є сліди вогнепальних пошкоджень у потиличній частині голови.

Були проведені розкопки 4-х могил на Червоній горі, на території бувшого тиру 14-го кавалерійського полку. В усіх 4-х ямах виявлено 4832 людські трупи, виключно чоловічої статі, без одягу, із зв'язаними дротом назад руками та зв'язаних за ноги один з одним. Вогнепальних ран на цих трупах не знайдено [1, с. 40].

Окупанти знущались над полоненими, які не могли виконувати непосильну роботу. За свідченням жителів міста Бердичева Мирошникової, Сафера, Григоришиної та ін. німці і поліція для покарання таких полонених підвішували їх на кілька годин за руки або ноги. Ось що розповів Сафер: «В один з листопадних днів 1941 р. я, проходячи по вулиці Шевченка, побачив, що на території бувшого СС чоловік 6 полонених підвішані на деревах за руки в покарання за погане виконання роботи. Вони, нещасні, висіли більше години і стогнали» [1,с.40].

Операційна медсестра поліклініки Подфілімська Є.М. засвідчила: «В грудні 1941р. на вул. Шевченка працювала велика група військовополонених. Серед них було 167 чоловік легко поранених. Ці поранені таємно забігали на перев'язки. Одного разу зайшли до нас три полонених, які сповістили, що 164 поранених розстріляні німцями. Вони, троє, врятувались, бо їм удалось сховатися в димарі.»

Жителька с. Бистрик Мидоренко А.Ф. свідчить: «Я живу напроти місця розстрілу на Червоній горі й часто спостерігала, як після денних розстрілів німці ввечері обливали трупи й одяг їх бензином та спалювали.»

Взимку 1941р. на Червону гору привели для розстрілу моряків. Моряки почали опиратись. Частина з них, в одній білизні, босоніж, в тріскучий мороз, кинулися тікати через замерзлу річку в напрямку до села Бистрик, але в селі вони були настигнуті та вбиті. Ці трупи німці не дозволяли ховати. Всіх інших моряків зв'язали дротом попарно за ноги і кинули в ями живими, а тих, хто чинив опір, німці добивали лопатами або прикладами.

Свідок Казистова А.Р. показала, що в саду по вулиці Данилівській №14 поховано 7 червоноармійців – полонених, убитих німцями в 1941 році.

Свідок Заривний В. показав, що на Бірюковській вулиці №14 поховано 25 військовополонених, убитих німцями в 1941 році.

Свідок Щерба Д.Ф. засвідчив, що біля цукрового заводу, на городі Броневища, поховано 13 військовополонених, убитих в 1941 році. На цьому ж городі є друга могила, де поховано 28 військовополонених, розстріляних німцями в 1942 році.

Свідок Мирошникова свідчила, що по вул. Шевченка, на території бувшого СС, поховано 5 військовополонених, які були повішені німцями.

Свідок Павловський показав, що на Володимирській вул. №24 поховано 14 військовополонених, розстріляних німцями в 1941 році.

Свідок Кулаков (шкіряний завод) засвідчив, що на єврейському кладовищі поховано в 3 могилах 32 військовополонених, розстріляних в 1942 році.

Свідок Федорчук вказала, що на вул. Шиманівській №48 поховано 18 військовополонених, розстріляних в 1941 році.

Свідок Огнев'юк Є. показала, що на вул. Свердлова №66 поховано 9 військовополонених, а по вул. Свердлова №77 поховано 15 чоловік, розстріляних в 1941 році.

Свідки — працівники 1-ї Радянської лікарні — лікар Герцик В.Я., завгосп Панькович показали, що на території лікарні розстріляно 70 військовополонених, які поховані в 4-х могилах. В одній могилі біля східних воріт лікарні поховано 30 чол., які були облиті гасом і спалені. В одній з могил біля північних воріт поховано 40 чол. військовополонених, що хворіли на дизентерію [1, с.41].

На основі заяв громадян, протоколів допиту, показань свідків, матеріалів комісії, проведених розкопок і висновків судово-медичної експертизи комісія встановила, що в м. Бердичеві, за неповними даними, німцями було закатовано, розстріляно, і повішено 38.536чол., в тому числі: на території Червоної гори — 7.590 військовополонених бійців і командирів Червоної Армії, на території музею — 960 чол. мирного населення і військовополонених, на кладовищі і в інших місцях міста — 270 чол. військовополонених.

В районі Червоної гори в трьох могилах захоронено відповідно 1920, 1768, 1512 чол. Місця захоронень не визначено.

Література та джерела

1. Житомирщина в період тимчасової окупації німецько – фашистськими загарбниками — «Радянська Житомирщина», 1948. — С. 218
2. Тетяна Пастушенко (м. Київ) Система німецьких таборів для радянських військовополонених в Україні: (червень – грудень 1941 р.) Крєзнавство 2' 2011
3. <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=449>